

Tomasz MALEC

Istanbul Kemerburgaz University
tomasz.malec1@gmail.com

WPŁYW JUDAISTYCZNEJ KULTURY NIEMATERIALNEJ NA ROZWÓJ ARCHITEKTURY

STRESZCZENIE

Architektura przynależy do kultury materialnej każdego narodu i społeczeństwa. Społeczność żydowska przez cały okres swego istnienia nie wykształciła wyraźnie zindywidualizowanego stylu architektonicznego, lecz korzystała w tym zakresie z dorobku innych kultur. W krakowskim Kazimierzu zjawisko to jest szczególnie dobrze zauważalne w przypadku adaptacji polskiej architektury, samej poddanej silnym wpływom niemieckim i włoskim. Dla żydowskiej diaspory w Polsce ten rodzaj dostosowania się do istniejącego środowiska kulturowego był jednym z warunków przetrwania całej społeczności. Jednakże, pomimo aplikacji polskich rozwiązań architektonicznych, kultura żydowska krakowskiego Kazimierza przejawia się zastosowaniem oryginalnego detalu architektonicznego. Poziom percepcji wymienionego judaistycznego detalu architektonicznego zależy od stopnia znajomości kultury żydowskiej. Zrozumienie specyficznego znaczenia architektury żydowskiej pozostaje więc w związku ze złożonymi relacjami pomiędzy judaistyczną kulturą materialną a niematerialną. Głównym celem artykułu jest przedstawienie kulturowych oraz pozakulturowych, zewnętrznych czynników, wpływających na tworzenie oraz percepcję judaistycznego detalu architektonicznego w krakowskim Kazimierzu

SŁOWA KLUCZOWE

architektura żydowska, detal architektoniczny, kultura niematerialna, kultura materialna

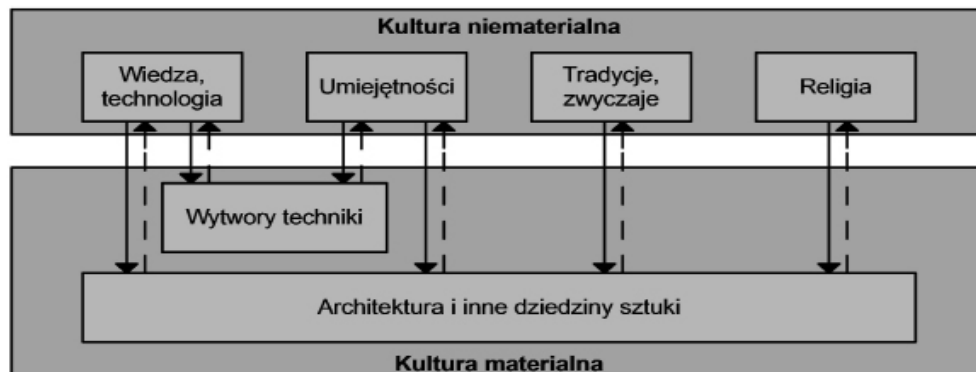
WPROWADZENIE

Kultura materialna każdego narodu pozostaje w nierozdzielalnym związku z jego kulturą niematerialną. Związek ten może ulegać zmianom na przestrzeni dziejów, aczkolwiek zachodzące pomiędzy nimi relacje pozostają zasadniczo niezmiennie. Związane jest to z istotą kultury jako zjawiska złożonego, charakteryzującego się określoną regularnością i powtarzalnością w danej jednostce czasu. Podkreślić należy, iż czynnikiem niezbędnym dla utrzymania oraz rozwoju kultury jest człowiek, zarówno jako jednostka, jak i element społeczeństwa. [1]

Kulturze niematerialnej przynależne są wiedza i technologia, umiejętności, tradycje i zwyczaje oraz religia. Rozwój kultury niematerialnej, a więc i materialnej, nie przebiega liniowo. Niektóre elementy kultury niematerialnej podlegają, ponadto, szczególnej uwadze społeczeństwa. Z tej też przyczyny ich rozwój może następować relatywnie szybko. Inne składniki kultury niematerialnej są pomijane lub ich rola w życiu społecznym jest w istotny sposób pomniejszana. Elementami kultury materialnej są przedmioty, budynki i budowle. W obrębie jednej kultury posiadają one wiele wspólnych cech, które mogą występować w różnym natężeniu, zależnie od wymagań i wyobrażeń użytkowników, związanych z nimi zamierzeń ich twórcy bądź też wielu innych czynników mniejszej wagi.

Rozwój kultury niematerialnej uzależniony jest od czynników natury wewnętrznej oraz zewnętrznej. Podkreślić jednak należy, iż czynniki wewnętrzne po pewnym czasie oddziaływania na społeczeństwo zaczynają tracić swoją siłę. Gdy czynniki wewnętrzne zaczynają słabnąć, coraz większą rolę zaczyna odgrywać otoczenie zewnętrzne. Wtedy właśnie dojść może do radykalnej zmiany, skutkującej przynajmniej częściowym zerwaniem z dotychczasowym sposobem życia. W przypadku społeczeństwa żydowskiego, przykładem przedstawionej sytuacji jest proces asymilacyjny Żydów w społeczeństwie polskim.

Celem artykułu jest wykazanie znaczenia judaistycznej kultury niematerialnej w rozwoju architektury, niezbędnego dla realizacji aktualnych działań rewitalizacyjnych w zachowanej do dzisiaj przestrzeni krakowskiego Kazimierza. Ze względu na brak możliwości obserwacji żydowskiej kultury niematerialnej w byłej dzielnicy żydowskiej, spowodowany przerwaniem jej rozwoju w trakcie II wojny światowej, w badaniach wykorzystano wybrane materiały źródłowe oraz aktualną dokumentację fotograficzną wraz z ich interpretacją w oparciu o aktualny stan wiedzy architektonicznej, historycznej i socjologicznej. Dla ukazania relacji pomiędzy architekturą polską a żydowską przeprowadzono analizę porównawczą w oparciu o zgromadzone materiały archiwalne oraz obserwację *in situ*.

Rys 1. Schemat relacji pomiędzy kulturą materialną i niematerialną
Fig 1. Schema of relations between material and non-material culture
Źródło: opracowanie własne

1. Asymilacja i akulturacja społeczności żydowskiej w kontekście sztuki

Do końca XVIII w. Żydzi stanowili mniejszość etniczną najmniej podatną na jakąkolwiek integrację z innymi narodowościami. Utrzymywanie własnej odrębności zarówno o charakterze etnicznym, jak i religijnym było dla nich sprawą wagi nadrzędnej. [2] Izolacji sprzyjały zarówno wewnętrzne dążenia społeczności żydowskiej do zachowania pełnej i jednoznacznej odrębności religijnej i kulturowej, wyjęcie dzielnic żydowskich spod jurysdykcji miejskiej, jak i działania Kościoła, zmierzające do jak największego ograniczenia kontaktów pomiędzy światem żydowskim i chrześcijańskim. [2] Procesy asymilacyjne, które w związku z tym zaczęły rozwijać się stosunkowo późno, bo dopiero od XIX wieku, miały charakter działań jednostkowych, podejmowanych często przy braku akceptacji ze strony najbliższego środowiska. Asymilacja ta nie przebiegała więc w sposób planowy na poziomie społeczeństwa żydowskiego. Pomimo to zauważyć można, iż planowość ta jest już wyraźnie zauważalna na poziomie jednostki

Starając się o włączenie do czynnego życia w postanowym społeczeństwie polskim, Żydzi aspirowali nie do różnych warstw społecznych, lecz przede wszystkim do inteligencji oraz „średniej” i „wielkiej” burżuazji. [3]

Efektom asymilacji, nierozzerwalnie połączonej z różnymi formami akulturacji, zarówno w XIX, jak i w XX wieku było więc zasilenie najbardziej opiniotwórczych (inteligencja) i mających największe możliwości działania (burżuazja) części społeczeństwa polskiego. Ten sposób asymilacji jednoznacznie wskazuje na jej źródło, a mianowicie na chęć jak najszybszego zwiększenia poziomu uczestnictwa w życiu społecznym, a więc i rozwoju człowieka w ogóle. Możliwości te w obrębie zamkniętej, stosunkowo nielicznej grupy społecznej były relatywnie niewielkie. Można więc stwierdzić, iż główną przyczyną asymilacji była chęć rozwoju jednostki ludzkiej.

W przypadku akulturacji problemem staje się interpretacja chęci lub niechęci zachowania własnej tożsamości, wielokrotnie podkreślana przez asymilantów. [4] Zróżnicowany kontekst zależny był od pozycji społecznej asymilanta: im wyższa pozycja społeczna, tym większe możliwości określenia się jednostki jako osoby pochodzenia żydowskiego. Wiązało się to w sposób oczywisty z poziomem poczucia bezpieczeństwa i niezależności osób pozostających na wysokim bądź bardzo wysokim poziomie materialnym. Akulturacja dotycząca przede wszystkim umiejętności posługiwania się językiem polskim, związana jest też z innymi dziedzinami kultury, ze sztuką włącznie. Istotnym elementem akulturacji niezbędnej w procesie asymilacyjnym było zaakceptowanie i zrozumienie wszelkich aspektów kulturowych, właściwych dla grupy społecznej, będącej celem aspiracji, czyli społeczeństwa polskiego. Pojęcie „wszelkie-aspekty kulturowe” dotyczy, w tym przypadku, tych elementów kultury, które przynależą do danej warstwy społecznej.

Wynika to z faktu, iż poszczególne warstwy społeczne posiadają różną znajomość aspektów kulturowych, a także cechują się zróżnicowanym stopniem jej zrozumienia i czynnego w niej udziału. Dotyczy to w szczególności religii i sztuki, w tym i architektury. Z powyższego wynika, iż w procesie asymilacji Żydów, nieuniknionym ze względów psychologicznych a wyrażających się chęcią rozwoju człowieka, poznawanie architektury i przydawanie jej odpowiedniej roli w życiu codziennym zależało od tego, jakie znaczenie i jaką funkcję architektura odgrywała w polskich środowiskach inteligenckich i burżuazyjnych.

Inteligencja jako warstwa społeczna zaczęła powstawać i ostatecznie wykształciła się w Polsce w XIX wieku jako twór specyficzny dla wschodnioeuropejskiego kręgu cywilizacyjnego. Składająca się ze zubożałej szlachty i części mieszczaństwa, nie posiadała najczęściej zaplecza materialnego, pozwalającego na kreowanie przestrzeni materialnej. Z tej przyczyny jej wpływ na podejmowanie decyzji o kształcie architektury nowopowstających bądź przebudowywanych obiektów był relatywnie niewielki bądź też nie było go wcale. Również wyobrażenie inteligencji na temat swojej roli społecznej i kulturowej nie predestynowało jej do aktywnego uczestnictwa w kształtowaniu przestrzeni materialnej. W tym konkretnym przypadku skoncentrowanie się całej warstwy społecznej w dziedzinie kultury niematerialnej na zdobywaniu i propagowaniu wiedzy (w tym również dotyczącej percepcji i rozumienia, a nawet tworzenia sztuki), a także na modyfikowaniu tradycji i zwyczajów oraz bardziej zdystansowanego, bo prospołecznego i propaństwowego podejścia do problematyki religijnej, nie przełożyło się w istotny sposób na dokonywanie zmian przestrzeni w sensie architektonicznym. Co istotne, ta warstwa społeczna (wyłączywszy architektów) nie nabyła początkowo umiejętności niezbędnych do dokonywania planowej, fizycznej ingerencji w otaczającą ją rzeczywistość. Przyczyną trudności był tu brak odpowiednio rozwiniętych zdolności organizacyjnych i przywódczych. Niewątpliwie zdobywanie owych umiejętności przez inteligencję, postrzeganą przez zaborców jako warstwa społeczna szczególnie niebezpieczna dla ustalonego status quo, nie było mile widziane w okresie braku istnienia niezależnej państwowości polskiej. W ten sposób środowisko asymilujących się osób pochodzenia żydowskiego napotykało wynikające z tego trudności. Reasumując, przynależność do inteligencji rozwijała przede wszystkim możliwości percepcji sztuki, ale – z powodu niewielkich możliwości finansowych – już nie sprzyjała posiadaniu znaczącego wpływu na tworzenie architektury, w tym i detalu architektonicznego.

W przypadku burżuazji możliwości kształtowania przestrzeni były już znacznie większe. Posiadanie dużych zasobów finansowych, wsparte chęciami rozbudowy majątku oraz pokazania swojej wzrastającej pozycji społecznej, wraz z działalnością charytatywną odegrały istotną rolę w kształtowaniu się stosunku burżuazji wobec otaczającej ją przestrzeni. Inaczej niż w przypadku inteligencji, owa grupa społeczna posiadała realny, znaczący wpływ na podejmowanie decyzji dotyczących przestrzeni, co zaowocowało powstaniem wielu rezydencji o charakterze miejskim lub podmiejskim, a także, w ramach działalności charytatywnej, bardzo popularnej w środowiskach zasymilowanych osób pochodzenia żydowskiego, licznych budynków edukacyjnych, szpitalnych, społeczno-kulturowych itp. Tutaj detal architektoniczny odegrał bardzo istotną rolę jako element wskazujący na dokonaną asymilację – nawiązywał więc bezpośrednio do polskiego detalu architektonicznego, spotykanego w innych dzielnicach miasta bądź w polskiej części Kazimierza. Przedstawiona relacja pomiędzy procesami akulturacji i asymilacji a znaczeniem sztuki i architektury dotyczy oczywiście tylko tych jednostek, które zdecydowały się rozpocząć wspomniany proces. Niemniej znaczna część społeczeństwa żydowskiego, z różnych względów nie zdecydowała się na podjęcie działań asymilacyjnych. W tym przypadku rola sztuki i architektury oraz ich percepcja przynależne są praktycznie całkowicie do kręgu kultury judaistycznej. Powstaje zatem pytanie: w jaki sposób sztuka, a tym samym i architektura, są pojmowane oraz percepcowane w judaizmie?

2. Judaizm a architektura

Nierozzerwalny, złożony związek pomiędzy kulturą niematerialną a materialną szczególnie widoczny jest w obrębie kultury judaistycznej. Najistotniejszym elementem kultury niematerialnej, wpływającym w olbrzymim stopniu na tradycję i zwyczaje oraz na kulturę materialną narodu żydowskiego, przez długi czas była religia. W przeciwieństwie do Żydów z pozostałych części ziem polskich, w przypadku Żydów galicyjskich, począwszy od XIX wieku, istotną rolę odegrała sztuka, a szczególnie muzyka, malarstwo i rzeźba [5], co wskazuje na istnienie większych możliwości rozwoju społeczności żydowskiej na terenach galicyjskich. Znajomość tych dziedzin sztuki w istotny sposób wpływa na percepcję architektury. Niemniej, religia żydowska razem ze związaną z nią ściśle szeroko pojętą wiedzą oraz możliwości finansowe odegrały najistotniejszą rolę w procesie tworzenia kultury materialnej krakowskiego Kazimierza.

Judaizm jako religia powstał w drugim tysiącleciu przed naszą erą i rozwija się do dzisiaj. Jest on zjawiskiem bardzo złożonym, wywierającym bezpośredni wpływ na wszystkie dziedziny życia jego wyznawców. Elementem nowatorskim, w porównaniu do innych religii jest szczególnie oryginalna w początkowych fazach rozwoju judaizmu, wiara w jednego, bezcielesnego Boga. Nie mając nic wspólnego z materią, będąc czystym duchem, Bóg nie może być przedstawiony w sferze ludzkich wyobrażeń.¹ Bardzo istotnym elementem judaizmu jest więc zakaz kreowania obrazów Boga oraz stworzonego na jego podobieństwo człowieka, a także przedstawiania wszystkich stworzeń, roślin itp.² Zakaz przedstawiania Boga jest bezwzględny, natomiast wizualizowanie człowieka i przyrody nie stanowi samo w sobie niczego złego. Istnieje jednak duże ryzyko nadania przez człowieka obrazom i przedstawieniom przestrzennym przyrody ożywionej i nieożywionej niewłaściwego znaczenia. W świetle powyższego, dopuszczalnym jest umieszczanie przedstawień przyrody praktycznie jedynie w aspekcie sakralnym (synagogi, cmentarze, domy modlitw itp.), przy czym kontekst ich materializacji nosi silne i stosunkowo jednoznaczne znamiona symboliczne. Zastosowanie motywów

¹ Jedną z ważnych prób usystematyzowania zasad judaizmu podjął w XII w. w Hiszpanii rabin, filozof i lekarz, Majmonides.

² „Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko, ani tego, co jest na ziemi nisko, ani tego, co jest w wodach pod ziemią. Nie będziesz oddawał im pokłonu i nie będziesz im służył [...]” (Wj 20, 4-5, Pwt 5, 8-9), Stary testament. Historia zbawienia, Éditions du Dialogue. Société D'Éditions Internationales, Paris 1983, s. 127-128. [6]

zwierzęcych lub roślinnych w budynkach sakralnych powinno jednoznacznie kojarzyć się bowiem z właściwym sposobem myślenia o wymienionych przedstawieniach, stosownym do miejsca. Z powodu potrzeby zachowania poprawności odczytu symboli o charakterze sakralnym, powszechnie w judaizmie odczytywanie ich znaczenia nie uległo na przestrzeni wieków dużym zmianom. Symble, powszechnie stosowane od XVI wieku, chociażby przy wejściach na teren kirkutów³, a najczęściej w górnych częściach macew⁴, podzielić można na określone grupy. Są to symbole przedstawiające cnoty imienne, narodowe, symbole płci i wieku, pochodzenie zmarłego, śmierć i wieczność oraz symbole zawodowe. [8]

Fot. 1. Napis hebrajski oraz motywy winne - portal w budynku byłej łaźni żydowskiej. Zdjęcia: T. Malec
Photo 1. Hebrew inscription and wine motives - portal in former Jewish bath. Photo: T. Malec

Bardzo ważną rolę symboliczną w architekturze judaistycznej odgrywają litery. Pierwsze alfabety powstały z przekształcenia piktogramów w odpowiadające pojedynczym dźwiękom symbole. Wywodzą się one z alfabetu północnosemickiego, który powstał w rejonie Morza Śródziemnego ok. 1700 r. p.n.e. Na podstawie tego systemu zapisu powstał pierwszy znaczący i oparty na systemie głoskowym alfabet fenicki, z którego wykształcił się m.in. alfabet wczesnohebrajski. [9] Litery, tworzące słowa przedstawiane za pomocą napisów, rozwiązują częściowo problem zakazu odtwarzania Boga i przyrody. Zauważyć należy, iż stosunkowo często występujący na budynkach zapis informacji za pomocą słów, przy relatywnie niewielkim użyciu innej symboliki, prowadzi do rozpowszechnienia umiejętności czytania i pisania.

W tym miejscu należy wspomnieć o symbolice liczb, mającej bardzo istotne znaczenie w kabale⁵ stanowiącej istotny element żydowskiego mistycyzmu. W celu odszukania

³ Kirkut (niem. Kirche Hof, dziedziniec kościelny), zwany też kierkowem, jest polską nazwą cmentarza żydowskiego. Por. S. Kryciński, A. Olej-Kobus, K. Kobus, Zabytki kultury żydowskiej w Polsce. Przewodnik, Warszawa 2011, s. 14. [7]

⁴ Macewa, czyli pionowo stojąca, z reguły zakończona półkolistą tablicą stawianą w „nogach” grobu, a zwrócona w stronę Jerozolimy. Inne formy pochówku to sarkofag (tumba), rozpowszechniony wśród Żydów sefardyjskich, oraz ohel (namiot).

⁵ Kabała – system filozoficzny rozwinięty w XII wieku. Kabaliści poszukiwali wewnętrznego znaczenia rzeczywistości dla rozszyfrowania struktury kryjącej się za historyczną realnością, poprzez zrozumienie związków pomiędzy światem boskim i ludzkim. Apogeum rozwoju kabały, szczególnie popularnej pośród wygnańców z Hiszpanii i ich potomków, przypada na XVI wiek. Warto podkreślić, iż rozwinięciem systemu kabalistycznego jest chasydyzm. Por. R. Elior, Mistyczne źródła chasydyzmu, przeł. M. Tomal, Kraków-Budapeszt 2009, s. 27-29, 65-71. [10]

ukrytego znaczenia relacji pomiędzy literami alfabetu hebrajskiego, sefirami⁶ a liczbami, stworzona została gematria.

Ten system numerologiczny charakteryzuje się złożonością, stwarzając duże możliwości interpretacyjne. Ze względu na nadanie liczbom określonych znaczeń, ich użycie w odniesieniu do przestrzeni według kabalistów powinno skutkować adekwatnym efektem. W zależności od zastosowanej liczby elementów architektonicznych (np. okien, boniowania, itp.), mogących łączyć się z liczbami, istniała możliwość osiągnięcia określonego wpływu na konkretną osobę, miejsce lub przyszłe zdarzenia. Tworzenie architektury w aspekcie społecznym w największej mierze zależne jest, jak w przypadku każdego rzemiosła, od zdobytej w tej dziedzinie wiedzy, nabytych umiejętności oraz doświadczenia. W przypadku społeczeństwa żydowskiego, pozostającego przez prawie dwa tysiące lat w diasporze, zarówno wiedza jak i umiejętności budowlane nie były systematycznie rozwijane, a nawet podtrzymywane. Również doświadczenie uzyskane dzięki systematycznej pracy projektowej i budowlanej, nie było zdobywane aż do początków XX wieku przez architektów będących wyznawcami judaizmu. Wynika to z trzech głównych przyczyn: braku własnego państwa, z którego architekturą i sztuką budowlaną można by się było identyfikować, relatywnie niewielkiej roli, jaką odgrywały w judaizmie umiejętności budowlane oraz z częstą koniecznością zmiany miejsca zamieszkania.

3. Wpływ uwarunkowań pozakulturowych na tworzenie architektury judaistycznej na przykładzie krakowskiego Kazimierza

Brak własnego państwa, przy jednoczesnym zachowaniu tożsamości narodowej i religijnej, implikował koncentrację społeczeństwa na problemie powrotu do „ziemi obiecanej”, ze szczególnym uwzględnieniem problemu odbudowy Świątyni. Częsta konieczność zmiany miejsca zamieszkania na przestrzeni dziejów nie sprzyjała niezbędnej dla rozwoju budownictwa identyfikacji z miejscem pobytu. Dopiero wykształcenie mocnych więzi psychologicznych z miejscem pobytu pozwala na dokonywanie trwałych zmian o charakterze przestrzennym na szerszą skalę. Ponieważ więc aż do XX wieku możliwości reaktywacji państwa żydowskiego były niewielkie, nie istniała też potrzeba gromadzenia wiedzy i zdobywania umiejętności budowlanych, niezbędnych do jego odbudowy. Zmienia się to dopiero wraz z nadejściem modernizmu oraz większej tolerancji religijnej w Polsce.

Wcześniej żydowscy inwestorzy zatrudniali projektantów, rzemieślników oraz robotników chrześcijańskich, co oznacza, że budynki powstające w obrębie żydowskiej części Kazimierza cechował głównie styl, który odnaleźć możemy również w innych dzielnicach Krakowa. Z tej przyczyny założona w XV w., najstarsza w Polsce Synagoga Stara, po przebudowie w latach 1557-1570 przez Matteo Gucciego uzyskała wygląd gotycko-renesansowy. Podobnie pozostałe synagogi, które budowane były, z wyłączeniem wnętrza i części detalu architektonicznego, w „chrześcijańskich” stylach architektonicznych.

⁶ Sefir (hebr. sefirot) – dziesięć etapów tworzących cztery światy (świat emanacji, stworzenia, kształtowania i działania), symbolizujących poszczególne aspekty indywidualnej relacji człowieka z Bogiem. Przedstawiane są symbolicznie jako elementy Drzewa Życia. Sefiry stanowią centralny składnik myśli kabalistycznej. Por. M. Bruce-Milford, P. Wilkinson, Znaki..., dz. cyt., 174-175. [9]

Fot. 2. Synagoga Stara w krakowskim Kazimierzu. Zdjęcia: T. Malec
Photo 2. Old Synagogue in Cracoviensis Kazimierz. Photo: T. Malec

Ta sama zasada obowiązywała w odniesieniu do architektury świeckiej, co nie oznacza jednak, że wszystkie elementy cechujące architekturę chrześcijańską zostały powielone w obiektach zamieszkałych przez Żydów. Jedną z różnic jest np. wynikający ze wspomnianego zakazu bałwochwalstwa brak rzeźb. Równie istotną różnicą jest stosowanie typowo judaistycznego (niewystępującego w architekturze chrześcijańskiej) detalu architektonicznego, zamieszczanego w zróżnicowanym kontekście przestrzennym, a mianowicie przedstawień menor⁷, gwiazd Dawida⁸, wyobrażenia szofaru (baraniego rogu)⁹ lub nawiązań do architektury synagogałnej. Ze względu jednak na uzasadnioną religijnie powściągliwość w stosowaniu symbolicznego detalu architektonicznego, ilość przedstawień tego typu jest relatywnie niewielka.

Ważną różnicą, pomiędzy stylami architektonicznymi stosowanymi w chrześcijańskiej części Krakowa a żydowskim Kazimierzem, są charakterystyczne dla tego drugiego nawiązania do architektury mauretańskiej. Występują one zarówno w architekturze świeckiej jak i sakralnej. Zastosowanie stylu neomauretańskiego posiada najprawdopodobniej motywacje sentymentalne, związane z pochodzeniem żydowskich mieszkańców Kazimierza. W XVI wieku osiadła tu znaczna liczba przybyłych z Hiszpanii Żydów sefardyjskich. [7] Pomimo pozostawania w tym okresie całego terytorium hiszpańskiego pod panowaniem¹⁰ królów chrześcijańskich, większość budynków wznoszonych była przy pomocy pozostałych w niej muzułmanów (tzw. Morysków)

⁷ Menora – siedmioramienny świecznik, jeden z najstarszych symboli religii żydowskiej, symbolizujący gorejący krzew, który Mojżesz zobaczył na górze Synaj. Począwszy od II w. p.n.e., symbol narodowy Żydów, po powstaniu Państwa Izrael – herb kraju. Por. S. Brunetti Luzzati, R. Della Rocca, Judaizm..., s. 302-303. [11]

⁸ Gwiazda Dawida (Magen Dawid, dosł. „Tarcza Dawida”) – symbol judaizmu, składający się z dwóch zachodzących na siebie i spletających się równoramiennych trójkątów. Po raz pierwszy w judaizmie pojawia się w II w. n.e., jako detalu architektoniczny synagogi w Kafarnaum. W okresie przedjudaistycznym azjatycki symbol relacji pomiędzy kobietą a mężczyzną, rozumianymi jako dwoje niezależnych i równoprawnych elementów wszechświata, wspólnie tworzących nowej jakości jedność. Por. tamże, s. 304-305. [11]

⁹ Jeden z trzech dźwięków wydobywanych z szofaru według Majmonidesa; powinien doprowadzać do przebudzenia duchowego człowieka. Szofar nawiązuje do złożonej przez Abrahama na górze Moria ofiary z barana zamiast Izaaka. Por. tamże, s. 252. [11]

¹⁰ Wyłączywszy brutalnie stłumione powstania muzułmanów przeciwko panowaniu hiszpańskiemu, z których największe wybuchło w 1569 r.

Biorąc pod uwagę fakt, iż najwybitniejsza architektura Hiszpanii powstawała aż do XVI wieku dzięki wiedzy, technologii i umiejętnościom (kulturze niematerialnej) budowniczych muzułmańskich, styl mauretański został zapamiętany i przyswojony również przez emigrujących do innych krajów Żydów (wiązało się to z chęcią podkreślenia własnej odrębności w nowych miejscach zamieszkania, w tym i w obrębie krakowskiego Kazimierza).

Wnioski

Judaistyczna architektura od początku istnienia społeczności żydowskiej aż do II wojny światowej, najwyraźniej zauważalna jest w przestrzeni obiektów sakralnych. Powodem tego była z jednej strony religia żydowska, przykładająca dużą wagę do unikania przedstawień świata ożywionego, z drugiej – możliwości finansowe inwestorów, zarówno wyznających judaizm, jak i zasymilowanych w społeczeństwie polskim osób pochodzenia żydowskiego. Wynika z tego, iż wszelkie próby odtworzenia judaistycznego detalu architektonicznego oraz próby implementacji nowych elementów architektonicznych nawiązujących bezpośrednio bądź pośrednio do kultury żydowskiej wymagają co najmniej poświęcenia im sporej uwagi i systematycznych konsultacji z ekspertami w tej dziedzinie. Pozwoli to zapobiec niejednoznaczności w interpretacji przynależności omawianego dziedzictwa kulturowego do kręgu judaistycznego. [12]

Architektura judaistyczna w aspekcie materialnym przejawia się w krakowskim Kazimierzu przede wszystkim w postaci detalu architektonicznego. Niezbędnym warunkiem percepcji judaistycznego detalu architektonicznego jest więc taki stopień poznania kultury żydowskiej przez jego odbiorców, który umożliwi prawidłowe odczytanie symboliki owego detalu. W okresie intensywnej rewitalizacji Kazimierza oraz coraz większego znaczenia turystycznego dzielnicy, rozważne podejście do problematyki odtwarzania lub stwarzania nowej architektury judaistycznej oraz popularyzacji związanej z nią wiedzy wydaje się szczególnie ważne.

Literatura

- [1] Tatarkiewicz W.: Cywilizacja i kultura. W: Tatarkiewicz W.: O filozofii i sztuce. Warszawa: 1986, s.147-158.
- [2] Piechotkowie M. i K.: Krajobraz z menorą. Wrocław: 2008, s. 6, 24, 52.
- [3] Wokół akulturacji i asymilacji Żydów na ziemiach polskich. Red. K. Zieliński. Lublin: 2010, s. 9.
- [4] Kijek K.: Polska akulturacja, żydowski nacjonalizm? Paradygmat „akulturacji bez asymilacji” a świadomość polityczna międzywojennej młodzieży żydowskiej na podstawie autobiografii YIVO, w: Wokół akulturacji i asymilacji Żydów na ziemiach polskich. Red. K. Zieliński. Lublin: 2010, s. 105.
- [5] Kultura Żydów galicyjskich ze zbiorów Muzeum Etnografii i rzemiosła artystycznego we Lwowie. Katalog pod red. E. Skromak, A. Garbac, M. Wiatrowicza. Gdańsk: 2006, s. 23.
- [6] Stary testament. Historia zbawienia, Éditions du Dialogue. Société D'Éditions Internationales. Paris: 1983, s. 127-128.
- [7] Kryciński S., Olej-Kobus A., Kobus K.: Zabytki kultury żydowskiej w Polsce. Przewodnik. Warszawa: 2011, s. 14, 290.
- [8] Dylewski A., Olej-Kobus A., Kobus K.: Judaica. Warszawa: 2010, s. 65-55.
- [9] Bruce-Milford M., Wilkinson P.: Znaki i symbole, przeł. B. Kocowska. Londyn: 2010, s. 174-175, 306.
- [10] Elior R.: Mistyczne źródła chasydyzmu, przeł. Tomal M. Kraków-Budapeszt: 2009, s. 27-29, 65-71.
- [11] Brunetti Luzzati S., Della Rocca R.: Judaizm..., s. 252, 302-303, 304-305.
- [12] Murzyn-Kupisz M.A.: Przywracanie pamięci czy masowa konsumpcja? Dylematy odkrywania żydowskiego dziedzictwa kulturowego krakowskiego Kazimierza. W: Przywracanie pamięci. Rewitalizacja zabytkowych dzielnic żydowskich w miastach Europy Środkowej. Red. M.A. Murzyn-Kupisz, J. Purchla. Kraków 2008, s. 363-398.

INFLUENCE OF JEWISH INTANGIBLE CULTURE ON ARCHITECTURE'S DEVELOPMENT

SUMMARY

Architecture belongs to a material culture of each society and nation. Jewish society in Poland through over nine hundred years did not develop its strong, individual style of secular architecture, but made use of architectural culture of other nations. In Cracow this phenomenon is especially common for use of the Polish architectural standards also influenced by other cultures. For a Jewish diaspora in Poland, this way of adaptation to the conditions of life, typical for their place of inhabitation from XI. to XX. century was probably the best way of surviving as a dense nation. In spite of an application of the foreign styles of architecture, as we can see on Casimir district, a Jewish culture manifested its original architectural detail. Perception of this type of architectural detail, first of all, depends on knowledge of the Jewish culture. Therefore, understanding of the specific meaning of a Jewish architecture is connected with recognizing all the complex relations between Jewish material and non-material culture. The main objective of the article is to present both the cultural and main external conditions, materially affecting the perception and creation of a Jewish architectural detail in Casimir – old Jewish district in Cracow.

KEYWORDS

Jewish architecture, architectural detail, non-material culture, material culture, Casimir